

УДК 811.161.2'

Крупеньова Т.І.

## ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ В ІДІОЛЕКТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*У статті досліджуються семантико-стилістичні особливості лінгвокультурних одиниць у творах Т.Г. Шевченка та їхня роль в інтелектуалізації української літературної мови ХІХ століття.*

**Ключові слова:** лінгвокультурема, мовна картина світу, інтелектуалізація, ідіостиль.

**Крупенёва Т.И.** *Особенности лингвокультурем в идиолекте Тараса Шевченко. В статье исследуются семантико-стилистические особенности лингвокультурных единиц в произведениях Т.Г. Шевченко и их роль в интеллектуализации украинского литературного языка ХІХ века.*

**Ключевые слова:** лингвокультурема, языковая картина мира, интеллектуализация, идиостиль.

**Krupenyova T.I.** *Peculiarities of linguocultural units in T.Shevchenko's idiostyle. The article is devoted to the analysis of semantico-stylistic peculiarities of the linguocultural units in the works of T. Shevchenko and analyzes their role in the intellectualization of the Ukrainian literary Language in the late nineteenth centuries.*

**Keywords:** linguocultural unit, language picture of the world, intellectualization, idiostyle.

Інтерес до вивчення людини як мовної особистості спричинив необхідність дослідження мови як основної форми реалізації мовної свідомості багатьох поколінь людей – носіїв певної культури. Мовні одиниці, що несуть культурологічну інформацію, складаються в певну систему, своєрідну колективну мовну картину світу. Мовний знак як механізм інтерпретації уявлень людини про світ є засобом формування сучасної ментальності нації. Виходячи з цього вважаємо, що розвиток української мови відбувається в напрямі її інтелектуалізації. Підґрунтям інтелектуальних процесів у мовленні є мовнолінгвокультурологічна компетенція, що виникає внаслідок формування певного ментального досвіду. Лінгвокультурема на сучасному етапі вивчена недостатньо, методологічний базис та теоретичні основи дослідження розроблені лише частково в працях Н. Арутюнової, Л. Мацько, В. Костомарова, В. Воробйова, В. Маслової, Є. Верещагіна та ін.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення семантико-стилістичних особливостей лінгвокультурем як засобів інтелек-

туалізації мовної системи, зокрема в текстах творів Тараса Шевченка, характерною ознакою яких є саме інтелектуалізм мовлення.

Мета дослідження – на матеріалі текстів художніх творів дослідити семантико-стилістичні особливості культурно маркованої лексики як засобу інтелектуалізації української літературної мови в ідіолекті Тараса Шевченка.

Українська література впродовж усього ХІХ ст. розвивалася в річищі народницької традиції, кредом якої було служіння народові (розумілося головним чином селянство). Реалізм позаминулого століття, за визначенням П.Хропка, пройшов кілька етапів свого розвитку: просвітницький у поєднанні з бароковими та бурлескними тенденціями (І.Котляревський, П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненко, Р.Андрієвич, І.Озаркевич), етнографічний (П.Куліш, Ганна Барвінок, П.Кузьменко), зрілий, класичний (Т.Шевченко, Панас Мирний, І.Карпенко-Карий, І.Франко). Але завжди його концептуальність характеризувалася прагненням наблизитися до життя і побуту селянства, розкрити його високі морально-етичні цінності, вибагливі естетичні смаки [3, 36]. Звичайно, у творах реалістів порушувалися, наскільки дозволяли цензурні полегшення, й теми з життя сільського духовенства (А.Свидницький, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б.Грінченко, Олена Пчілка, І.Франко, М.Павлик), проте й у них акцентувалося на необхідності вихідцям з освічених кіл, інтелектуалам «іти в народ», полегшувати його долю, служити йому.

Серед інтелектуалів своєї доби особливе місце посідав Тарас Шевченко. Його особиста доля й доля його народу стали віддзеркаленням одне одного. Україна для нього – це екзистенційний стан буття, тому образ України є об'єктом осмислення на емоційному, чуттєвому і особливо інтелектуальному рівні. «Щоденник», листування, повісті яскраво засвідчують високий рівень його духовних та інтелектуальних потреб, визначеність мистецьких уподобань.

Творчість Т.Шевченка була новою віхою в історії української літературної мови. Шевченко не лише утвердив народну мову як основу літературної – він створив нею високоінтелектуальні твори, пронизані громадянським пафосом, почуттям патріота свого народу, дав зразки високої і чистої лірики. Шевченкову мову сприйняли як взірцеву його сучасники, і за цим взірцем почала далі розвиватися і вдосконалюватися українська літературна мова, незважаючи на

абсолютно несприятливі для цього обставини – офіційні заборони, територіальну роз'єднаність тощо [1, 9].

Серед літературних антропонімів, які становлять інтелектуальне підґрунтя поетичного мовлення Т.Шевченка, можна виділити насамперед різні за походженням прізвища, рідше – прізвища, імена та по батькові, імена й прізвища, імена й по батькові, ще рідше самі імена або по батькові та псевдоніми історично реальних осіб – представників багатьох галузей мистецтва й науки. Це, зокрема, архітектори, гравери, живописці, композитори, скульптори, письменники, філософи, історики, ботаніки, геологи, фізіологи, мореплавці, друкарі, а також, хоч і в меншій кількості, – державні, політичні, військові, громадські тощо діячі різних країн та епох, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи другою половиною ХІХ ст.:

а) епохи стародавньої Греції та Риму: *Апеллес* (художник), *Аполлоній*, *Скопаз*, *Фідій* (скульптори), *Вергілій*, *Гомер*, *Горацій*, *Назон* (поети), *Геродот*, *Лівій* (історики), *Диоген*, *Сократ* (філософи), *Брут*, *Лукулл*, *Перикл* (політичні й державні діячі), *Аттіла* (воєначальник), *Коклес* (легендарний герой стародавнього Риму), *Марк Аврелій*, *Декій*, *Нерон* (римські імператори), *Клеопатра* (цариця стародавнього Єгипту), *Давид*, *Помпій*, *Нума*, *Сарданапал*, *Соломон*, *Саул* (царі стародавніх Іудеї, Ассирії, Риму);

б) епохи раннього й пізнього Відродження: *Гольбейн*, *Дюрер*, *Корреджо*, *Рафаель*, *Цампієрі Доменіко* (художники), *Мікельанджело Буонаротті* (скульптор), *Боккаччо*, *Данте*, *Тассо* (поети), *Галілей* (учений), *Іван Гус*, *Жижка* (видатні діячі Реформації), *Гуттенберг* (друкар), *Колумб*, *Магеллан* (мореплавці);

в) ХVІ – ХVІІ ст.: *Герард Доу*, *Остаде*, *Рембрандт*, *Рені Гвідо*, *Бергем*, *Вазарі*, *Ван-Дейк*, *Веласкес*, *Вуверман*, *Рубенс*, *Рюїсдаль* (художники, гравери), *Бекон* (філософ), *Іван Богун*, *Дорошенко*, *Григорій Ромодановський*, *Петро Сагайдачний*, *Іван Самойлович*, *Петро Могила* (видатні військові та політичні діячі), *Сигізмунд*, *Ян Собеський* (польські королі);

г) ХVІІІ – ХІХ ст.: *Бетховен*, *Бортнянський*, *Вебер*, *Гайдн*, *Глінка*, *Михайло Іванович*, *Ліст*, *Мейєрбер*, *Мендельсон*, *Моцарт*, *Россіні*, *Себастьян Бах*, *Серве*, *Шуберт* (композитори), *Паганіні* (скрипаль і композитор), *Вольпато*, *Міллер*, *Одран* (гравери), *Борисполець*, *Платон Тимофійович*, *Брюллов Карл Павлович*, *Венеціанов*, *Гау*, *Орас Верне*, *Гревідон*, *Грез*, *Годен*, *Калам*, *Корнеліус*, *Михайлов*, *Пінеллі*, *Сошенко Іван Максимович*, *Штернберг*, *Щедрін* (художники), *Канова*,

*Рамазанов, Ставассер, Торвальдсен, Флакман (скульптори), Гваренгі, Клейнц, Піранезе (архітектори), Владимиров, Щепкін Михайло Семенович (актори), А.Дюма, Аксаков Сергій Тимофійович, Байрон, Бальзак, Беранже, Вольтер, Скотт, Герцен Олександр, Гете, Гоголь, Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Дефо, Діккенс, Дюпаті, Желіговський (Сова), Кольцов, Котляревський Іван Петрович, Лермонтов, Міцкевич, Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Поль де Кок, Пушкін Олександр Сергійович, Тютчев, Хомяков, Шекспір (письменники) тощо.*

Серед авторських антропонімів переважають українські за походженням прізвища, імена, по батькові, й це цілком природно, оскільки в цих творах більшість персонажів є художніми образами представників різних соціальних верств українського народу: *Сокира Никифор Федорович, Гнат Карий, Карп Зозуля, Назар Стодоля* тощо. Крім власне авторських антропонімів, переважно в художніх творах і в щоденнику, є чимало міфологічних та біблійних імен, наприклад: *Авраам, Аврора, Абель, Агар, Адам, Алкід, Антігона, Венера, Веста, Вешну, Вірсавія, Егерія, Ескулап, Єва, Зевс, Ірод, Кадм, Каїн, Кіпріда, Лаокоон, Ману, Медуза, Мідас, Морок, Немезида, Оріон, Прометей, Сатурн, Фавн, Феб, Харон, Цецилія, Яра*, імена святих (*Афанасій, Варвара, Мойсей, Угрін, Симеон Столпник* тощо).

Багато літературних антропонімів з творів Гоголя, Шекспіра, Фонвізіна, Котляревського, Грибоєдова, Гомера, Гюго, Пушкіна, Вальтера Скотта, Діккенса, Салтикова-Щедріна, Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемівського, Дефо, Ленського, Сумарокова, Баратинського, Гете тощо є власними іменами з фольклорних творів, з історичних українських дум.

Серед лексико-семантичних чинників інтелектуалізації визначаємо лексеми, які у творчості Т.Шевченка позначають домінантні образи. Л.Краснова, аналізуючи ці одиниці, слушно зауважує, що такі лексеми-домінанти – це своєрідні символи, архетипи, які мають свою історію, генезу, що сягає в давнину [1, 28]. Навколо таких лексем зосереджується художньо-інтелектуальна інформація твору. Наскрізними образами в Шевченка Л. Краснова називає такі, як *душа, тінь, ніч, день, туман, природа, кінь, сон* та інші. Лексеми-домінанти беруть участь у формуванні ліричного сюжету, надають його розвитку потрібного авторові скерування. У такій функції вони оточують себе спорідненими лексемами,

наприклад, домінанта *сон* (*не спалося, дрімота, снилося, сплячий, прокинувся тощо.*)

Значна кількість запозичень, які позначали явища культурного, політичного та соціального життя людини, в українській літературі дошевченківського періоду ще не були відбиті. У цьому до певної міри позначалась обмеженість мовно-літературних позицій письменників цього періоду. Саме тут був потрібен ще один крок на шляху до усталення й зміцнення лексичного складу української літературної мови. Цей крок був зроблений Т.Шевченком і його наступниками. Т.Шевченко широко вводить у поетичні твори, використовує в листуванні іншомовну лексику на позначення різних понять духовного, культурного, суспільно-політичного життя людини, лексику, яка вже активно вживалася і в інших літературних мовах: *аристократ, оригінал, ентузіаст, аренда, кредит, комісія, комітет, індивідуалізм, дисципліна, консилиум, екземпляр, інститут, університет, інтродукція, композиція*. Щоденник Т.Шевченка, твори, написані російською мовою, відбивають високу ерудицію поета, що виявляється, зокрема, у використанні слів іншомовного походження різних галузей науки і мистецтва.

Отже, використання у творах Тараса Шевченка лінгвокультурних одиниць сприяло інтелектуальному збагаченню ідіолекту автора й української мови в цілому.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Краснова Л. Характер і функції образів-домінант у творчості Т.Шевченка/ Л.Краснова // Дивослово. – 1999. – №3. – С. 2-4.
2. Маслова В.А. Лінгвокультурологія: учеб. / В.А.Маслова. – М.:Академия, 2001. – 208 с.
3. Шевченко Л.І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична і теоретико-епістемологічна аспектологія. Автореф. дис...доктора філолог. наук. / Л.І.Шевченко. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2002. – 35 с.